

OLVASÓNAPLÓ

KÉT KRITIKA EGY KÖNYVRŐL

CSÁTH GÉZA: *Írások az élet jó és rossz dolgairól.*

Életjel Könyvek 5. Szabadka, 1975.

EGYLÉNYEGŰ MAGATARTÁS

A magyar századforduló a liberalizmus korában érkezett, s a szellemi élet megújulását és gyors fejlődését hozta magával. A vidék is ébredni kezdett, Nagyvárad, Szeged, Debrecen mintha még türelmetlenebbül igyekezett volna elfelejteni a táblabíróvilág álmosító légkörét. S még ott is, ahol pedig oly soká őrzik majd a zsánert, a különöst, a jellegzetest, mint Szegeden, még ott is „új szelek nyögetik az ősmagyar fákat”, és az egymás után induló napilapok hasábjain mind több és több a merészen támadó radikális írás.

Szabadka akkoriban már versenytársának érezte a Tisza menti metropolist. Lakosságának számával, kiterjedt határával, polgárainak átlagos jövedelmével megközelítette, egyes pontokon túl is haladta Szegedet. Éppen csak a nagykorúsítása hiányzott még, amit hol az iparkamarával, hol a vasúti üzletvezetőséggel igyekezett kivívni. A városiasodásban maradt el, amit aztán az építkezésben s a szecesszió túlzásaival próbált pótolni. Igyekezetében, valljuk be, kicsit parvenü volt, s feltörésében meglehetősen homogén. Nem volt egynyelvű város. Közéleti viharaiiban nemcsak váltakozó nemzedékek új és visszahúzó erői feszültek egymásnak, de a jogos nemzetiigények is megosztották a lakosság érdeklődését. Legtöbbször hevesebb harcok közepette, mint ami a kormánypartok és az ellenzék között folyt.

Ebben a szénsavas pezső légkörben Braun Henrik lapja, a Bácskai Hírlap, mint a függetlenségi párt organuma, már meglehetősen fölébe nőtt a vidéknek, s több jel arra vall, hogy a szerkesztő nem is annyira a párt érdekeit tartotta szem előtt, mint inkább korszerű, jó újságot akart csinálni. Maga köré gyűjtve a vármegye csaknem valamennyi, a szabadgondolkodáshoz közelálló írástudóját Loósz Istvántól kezdve Toncs Gusztávon át Lovászy Mártonig és Prokopy Imnéig. És a fiatalokat: Kanizsai Ferencet, Havas Emilt, Kosztolányit és Csáth Gézát, aki nem verssel jelentkezett, mint költői rokona, aki csupán a költészet mellékvágányát látta az újságrás mesterségében.

Csáth Géza nyilvános fellépése a tárgyilagos tartózkodás jegyében történt, kritikusi minőségben, semmivel sem árulva el egyelőre a szuverén alkotót, aki majd megteremti novelláinak külön világát. A tizenhat

éves kritikus az éveit sem árulja el, s egy képkiállításról írva tökéletes biztonsággal bánik a szakkiifejezésekkel, s fölényesen mond ítéletet.

Ez a fölény és magabiztosság inkább alkati tényező Csáth Gézánál, s nem a kialakult ízlés vagy a megállapodott műveltség bizonyítéka. München és az akadémizmus ellen még nincsen semmi kifogása, s Csóvíts Ilona tehetségét attól függetlenül dicséri. Ennek ellenére a „tehetséges lány” művészete aligha tett rá nagyobb hatást. Gyorsan készült újságírói munka volt a kritikája, talán húztak is belőle vagy hozzáírtak, ahogy az már újfjú újdondászok esetében akkor is szokásos lehetett. Az elismert Aczél Henrikről bizonyára maga a szerkesztő írt, ha kiállított, a kezdő festőnőt meghagyta a kezdő újságírónak, mert így kívánta a rangok értékrendje.

Szóval, újságírónak indult Csáth Géza is, mint oly sokan még a magyar irodalom nagyjai közül. Ott tanulta meg a valóság tisztelét, a szükséztávuságra épült, csupán a lényegesre szorítókozó kompozíciót, s egyszerű, sallangtalan stílus is ott alakulhatott ki a szerkesztőség sietős, mindennapi munkájában. Ő ugyan nem járt be naponta, jóllehet a Bácskai Hírlap egy 1906-os jubileumi száma őt is — de Kosztolányit is! — a „belső dolgozóztársak” között említi. Hiába írt akkor már a Magyar Szemlébe és a Budapesti Naplóba, a szabadkai redakció a magáénak vallotta.

De hát újságíró se lehetett akkoriban akárki. Az íráskészség, az általánosnál kicsit nagyobb műveltség, gyors ítéloképesség voltak az összeztévői az újságírásban annak az egyszerű szónak, a tehetségnek, ami nélkül még napihíreket sem engedtek feldolgozni. Megtörtént, hogy az évek folyamán elaludtak a költői vagy elbeszélői ambíciók, s az ifjonti álmok kiskocsmák borgözös légkörében párologtak el, illetve, ami még rosszabb volt, a mindennapi munka, a családi gondok állandó szorításában váltódtek fel aprópénzre. A szakma akkor is nészvéttel és álló tisztelettel vállalta a kollegialitást. Ma komikusan fellengzős lenne a szó, hogy „eljegyezte” magát az újságírással. Pedig akkoriban igazán úgy volt, hogy az újságírás egy életre szólt, nem lehetett kacérkodni vele. Abbahagyni, szakítani vele éppoly lehetetlen volt, mint az igazi, sirig tartó szerelemmel. Csáth Géza nem is hagyta abba. Kosztolányi sem, Ady sem.

Azt viszont már elvárta a polgári józanság, hogy diplomája is legyen vagy „rendes” állandó foglalkozása, biztos kényérkenesete az olyan fiatalnak, aki erre a nehéz és veszélyes útra tévedt. Így lett orvos Csáth Géza. Orvosi hivatását nagyon komolyan vette. Anélkül azonban, hogy ellen tudott volna állni az írás kényszerének, a furor scribendi szüntelen kísértésének. És nem lehet tudni, mi lett volna belőle, ha nem tesz eleget a polgári óhajnak, s csupán írással keresi a kényerét, mint Kosztolányi...

Csáth Géza óriási érdemének mondják, hogy elsőnek ismerte fel Bartók Béla jelentőségét. Ugyanakkor azonban a denék, de mégiscsak középszerű Lányi Ernőről is lelkesedő cikkeket írt. És ebben nem szabad bizonytalan zenei kritériumra gyanakodni, jóllehet a fiatal Csáth Gézát sokszor ragadt el idő előtt a lelkesedés. Itt azonban, Lányi Ernő esetében valami más, de a vidéki újságírásra azóta is jellemző dolog játszott közre: a személyi közelség, a barátság, amit nem szabad semmivel sem elrontani.

Azonkívül Lányi Ernő megjelenése Szabadkán már magában véve is pezsdítően hatott. Ő volt az első bohém, aiki rendezett anyagi viszonyok között élt, de villágfiás fellépését, minden merevséget feloldó közvetlen s barátkozásra azonnal hajlandó természetét megtartotta. Miután pedig kellemes jelenség volt, kicsit cigányos, hangos, mindenkit a keblére ölelő, s mégis valamiféle dzsentris modort úgy utánzó férfi, hogy abban ugyanakkor némi könnyed ironia is érezhető volt, egy csapásra meghódította a várost. Nemcsak az asszonyok rajongtak érte, mert mutatós férfi volt, a férfiakat is elbűvölte. Még a zordon Mamuzsics Ágó polgármester is pertut ivott vele, s az ő társaságában ette meg hosszú időn át villásreggelijét az Aranybárány kirakatában.

Lányi Ernő személyi vanászáról még a harmincas évek végén is élénken éltek az emlékek és keringtek a legendák Szabadkán. Dr. Brenner

József nyugalmazott városi főügyész maga is szívesen mesélt róla, hogy családjuk mindennapos vendége volt, hogy a városban hat házi zenekart szervezett, s a szombat kivételével minden este másutt muzsikált. „A szombat este — mondta — a családomé. Olyankor minden rendes házban megfürdenek, s készülnek a vasárnapra. Ne haragudjatok, szombat este otthon maradok.”

Persze, a hat házi zenekar se mindig muzsikált. Szabadkán az ilyen „zenei esték” is remek vacsorákkal voltak egybekötve, s hajnalig töltögették a bort, úgyhogy inkább maga a zeneszerző muzsikált, legújabb dalát bemutatva, sőt mély baritonján el is énekelve. De a város zenei életét ezek a vacsorák és ivászatok mégis csodálatos mód felendítették. Úri körökben divat volt a muzsika, s elhangzott a jelszó, hogy: „Nem úmilyán, aki nem tud zongorázni!” Akkor lett onszágos hírű a zeneiskola.

Az ilyen embernek a muzsikáját is csak csodálni lehetett. Talán ki is sürgette a róla szóló újságcikkeket, ahogy naponta lármásan betoppant a Brenner-házba, s útközben kivette a középső fiú kezéből a fuvólát, végigfújta rajta pár trillát, Lacikának barackot nyomott a fejére, az érettségző diáknak meg, felsőbbrendűsége egész ragyogásával elmondta, miben is rejlik a *Tele van a város akácfavirággal* dallamának szépsége... „Hó, de remek ez a perzsaszöveg! — fordult a házigazda felé máris. — Ma vetted? Nem adod el? Minden pénzt megadok érte!”

Lányi Ernő Szabadka egész művelődési életére hatással volt. Nem a zenéjével. A lelkesedésével, amellyel mindenkit magával ragadott. S azzal a könnyed bonhómiával, amely minden merev ünnepélyességet feloldott. Jámbor Pál görögös lejtésű jambusaira már nemigen emlékeztek a szabadkaiak. Miltkó Izidor fülét azonban sértette a paraszt Pánisz lármája, Firenzébe vonult el hát, s a szalonok elegáns csevegő stílusában írt a toscanai tájról, s inkább fővárosi lapok munkatársa volt, mint a jobbára akkor induló szabadkaiaké.

Braun Henrik és Csillag Károly, a vidék modern magyar sajtójának megteremtői, politikusokra, tanárookra és fiatalokra számíthattak. Az újságírás mindennapi munkájában meg kizárólag az utóbbiakra, akik közül magasan kiemelkedett a fiatal Kosztolányi és Csáth Géza alakja. S ezek már egészen új attitűddel szóltak a városról, a világról, s a kor eseményeiről.

Lányi Ernő már említett túlárado lelkesedése mintha Csáth Gézában lobogott volna tovább. Megbízásainak is úgy tett eleget, a megrendelt cikket is úgy írta, hogy legtöbbször ez a lelkesedés erősebb, mint a hívűs és mértéktartó szemlélet. Még Iványi Istvánról, a megvakult történésről is a lelkesedés hangján ír. Platz Bonifácra pedig, a hírhedt tankerületi főigazgatóról, a kitűnő és eredeti jellemzés mellett is szenvedélyesen. Ezek az írások azonban az akkori Szabadka közhangulatának is kifejezői voltak. A szegedi tankerület gyámsága legalább olyan sértő volt, mint a rettegett főigazgató embertelen viszonyulása az iskolához, a diákokhoz és az élethez.

Az újságírói alkalmazkodás nem volt idegen a fiatal Csáth Géza cikk írói vállalkozásaitól. Az olvasónak az az érzése, hogy ilyenkor a megírás bravúrával és eredetiségével kárpótolta magát. Ezt egyébként is előbbreválónak tartotta mondandója nem egy mellékkörülmenyénél. Olyanoknál is, amelyeket mások előtérbe helyeztek! Például a társadalmi természetű jelenségeket teljesen figyelmen kívül hagyta. Mintha sem érzéke, sem érdeklődése nem lett volna az ilyesmihez.

Ez a legszembetűnőbb Mikszáth Kálmán egy, a Bácskában játszódo regényéről szóló igazán érdekes esszéjében. A *Nosztty fiú esete Tóth Mari-val* kulcsregény volt, s mint ilyen társadalmi szenzáció. Adytól kezdve a fővárosi lapok utolsó riportéréig mindenki megírta. Az irodalmi pletyka azt is tudni vélte, hogy a „ravasz palóc” épp azért választotta új regénye témájának a moravicaí Ungár-lány és Szemző Gyuszi házasságának történetét, mert az olvasóközönség már „meg volt dolgozva”, s a Vasárnapi Újságban, amelyben folytatásonként jelent meg másfél éven át, egy ilyen,

a közönség érdeklődését lekötő regény kellett. Ezt az érdeklődést egyébként állandóan ébren tartotta maga a regényhős, Szemző Gyuzsi, aki közben főispán lett, hogy a botrányok egész sora után rövid idő múlva leválták. 1910-ben, amikor Csáth Géza a Huszadik Században a tanulmányát megírta, már megjelentek a színes riportok is a pesti lapokban a „Szűzek istállójáról”. Szemző Gyula ugyanis istállóban rendezett íbe háremet magának, arról szóltak három hasábos címekkel a helyszíni tudósítások. Igaz, hogy az újságírók legtöbbjét ez a megkésétt bácskai rablólovag a pribékeivel véresre verette, amitől viszont még nagyobbra dagadt a szenzáció.

Nem lehet, hogy minderről Csáth Géza ne tudott volna! És nem lehet, hogy a Bácskai Hírlap szerkesztőségéig ne jutott volna el Ungár Piroska tragikus szerelmének története, ha esetleg el is hallgatták a megyei és szabadkai virilistának, Bácska egyik leggazdagabb s különcségében is legjózanabb földbirtokosának, Ungár Józsefnek „szégyenét”. Az ezernyolcszáz holdas birtok nagyobbik fele Csáth Géza szülővárosának határában terült el, s maga a földbirtokos ismert figurája volt Szabadkának. Legendák szóltak a fősvénységéről, de a ráartiságáról is. Hogy például megállította homokfutóját a Pest kávéház előtt, kihozatott egy korsó sört magának, egyet a kocsisának, amit maga a bérlő vagy a tulajdonos hozott ki, haptákban várva, amíg a „tekintetes úr” tenyerében megmelegítette és aztán kiitta a sört, miközben Sulhóf Albe, a szenzál, gyorsan beszámolt neki a sertésarak alakulásáról Bácska valamennyi jelentősebb piacán. Csáth Géza szuperlatívuszok között ír Mikszáthról, de érezhetően a másik „művészi látótér” vonzódásában, Dosztojevskij, Stendhal, Anatole France és Thomas Mann nevét emlegetve, akiknek a regénye „nem mese, hanem élmény, aminek olvasása nemcsak gyönyörűség, hanem még egy darab élet is, de ami nem riport, hanem líra”. S ebből arra kell következtetnünk, hogy szándékosan nem vett tudomást a regény bácskai vonatkozásairól. Mintha azt mondta volna magában: őt ne vesztgesse meg senki „igaz történetekkel”!

Mondjam azt, hogy a Bácska sem érdekelt, mint szellemi egység, mint egy néprajzilag körülhatárolt külön világ? Jó három évtizeddel ezelőtt megkíséreltem Csáth Gézáról s a Bácskáról mint irodalmi nevelőről írni. A vidék áttételes megjelenését véltem meglátni írásaiban, „a szellemet az anyag árnyékában”. Itt most, cikkei között ez az áttételesség egy rövid kis pesti utcai riportban bukkan fel újra. Drámájának, a *Janikának* hangulati indítását kapta ott az utcán, a Budapesti Naplónak írt riportban, a sivár pesti utcaóráról, s a boldogtalan gyerekekről, akiknek nincs hol játszaniuk. A villamos alá került Janika tragédiájára tovább érlelte benne az élet vigasztalan sivárságának élményét, s így halt meg még egyszer Janika. Ágyban, párnák között, de nem kevésbé vigasztalan módon, vakító rivaldafényben.

Az áttétel Csáth Gézánál nem tér és idő változását jelenti csupán. Az átlényegülését is a lélektani törvények permanenciájában. A novellákban s a drámákban. Cikkkel, a később írottak is, persze megmaradnak a tények és a realitás talaján. De nagyon éles határvonalat húzva Csáth Géza elbeszélői csodateremtése és újságírói munkája között. Mint cikkíró korántsem volt olyan eredeti. Legfeljebb azt mondhatjuk el róla, hogy a publicisztika akkori színvonalát a Bácskában messze meghaladta.

Ami irodalomtörténeti jelentőségükön túl is indokoltá teszi cikkeinek kiadását, az ennek a korabeli közírói teljesítménynek a megbecsülése. Szabadka művelődési viszonyairól nem sokat tudunk meg Csáth Géza cikkeiből, a város népi összetételére, ebből eredő sajátos szellemiségére meg halvány utalás sem történik sehol. De talán ez is jellemző a korra. Csáth Gézára, akit — mint fennebb már jeleztem — nem érdekelték az élet külső realitásai. Novelláiban még a napfoltok is árnyékban jelennek meg, az anyag sűrű közegén átsütve.

Irodalmi vonatkozású cikkei sokkal érdekesebbek. Mert amíg Csáth Géza a realitásnak ebben a komor légkörében lélektani rejtelmeket bogyozott, nem győzte bámulni a stilromantikuskokat. Szomoryról is, Bródyról is a legnagyobb elragadtatás hangján ír. Igaz, hogy utóbbi felé már az elme-

gyógyászat érdeklődésével fordult, Maupassant és Munkácsy mellett vele a paraliztikusok triászát kialakítva, mintha valami félelmetes megérzéssel a saját sorsát látta volna bennük, Szomoryról szólva pedig azt tartotta fontosnak idézni az író vallomásáról, ami életművének tanúsága szerint neki is ars poeticája volt: „...sohasem a való életet festette.” (Az ő novelláiban a „való élet” természetesen a külszín volt. Ő mélyebbre hatolt, a lélek titkait próbálta megfejteni, miközben elbűvölte Szomorý „zengő tumultusa”).

Az „egylényegű magatartás”, amiről Dér Zoltán beszél, cikkeinek összegyűjtője és értő gondozója, kétségkívül kibontakozik ebből a kötetből, amelynek „az élet jó és rossz dolgairól” címet adták. Nem a legérdekesebb, de talán a legjellemzőbb cikkének címét kölcsön véve. Ebben a könnyed hangon írt kis elmélkedésben minden benne van, ami Csáth Gézát rövid életében oly hűségesen elkísérte. Művészet, zene, szerelem, az élet élvezete és mindezekon túl, nem nagyon üjlesztően, de óhatatlanul — a végezet.

Dér Zoltánról külön kell szólni. Szabadka múltjára vonatkozó művelődéstörténeti tevékenysége, melyet egy évtized óta oly lankadatlanul, gyakran kellő megbecsülés híján, s csaknem minden visszhang nélkül folytat, egyszer bizonyára méltó elismerésben részesül. Minthogy azonban időközben ez az ő munkássága a feladattól függetlenül is az esszéirodalomnak egy egészen különleges és finom változata lett, most már hihetően másutt, a Vajdaságtól távol is egyre többen felfigyelnek okosan elemző készségére, alaposan megokolt megállapításaira, melyeket mindig pontos és találó jelzőkkel kísér.

Az Eletjel, amely itt kiadóként szerepel, s most már művelődéstörténeti mozgalom lett, tavaly részesült megérdemelt elismerésben a Szenteleky-díjjal. Ez az elismerés Csáth Géza cikkeinek kiadásával újabb bizonyítékot kapott.

HERCEG JÁNOS

A SZELLEMI SZABADSÁGHARC ADALÉKAI

Amikor Csáth Géza 1904. június 15-én leérettségizett a szabadkai gimnáziumban, választás előtt állt: több pálya is megnyílt előtte. Apja hegedűművészt akart nevelni belőle, ő maga festőnek készült, esetleg írónak, kritikusknak; végül a budapesti orvosi egyetemre iratkozott be. Mint akkori írásaiból s a kortársi emlékezésekből tudjuk, sokoldalú, rendkívül tehetséges fiatalember volt: kitűnően muzsikált, festett, irodalmi, zenei, képzőművészeti, filozófiai kérdések iránt egyaránt érdeklődött, diákkorában publikált cikkei, karcolatai is figyelmet keltettek. Ekkor már kis sikerek álltak mögötte: megjelent egy zongoradarabja, iskolai és városi pályázatokon díjakat nyert tanulmányával, tizennégy éves korában a Bácskai Hírlapban mutatkozott be mint zenekritikus, *A kályha* című novellájáról, amelyet mint nyolcadikos gimnazista küldött el a Jövendőnek, Bródy Sándor elismerően nyilatkozott, további munkára biztatta. Csáth Géza merészen ívelő pályája — ismert okokból — kettétört, de az, amit ránk hagyott, így is jelentős, s mind teljesebb feltárása nyomán egyre gazdagabbnak, sokrétűbbnek látjuk. Elbeszéléseinek javát ismertük már (*A varázsló halála*, 1964), az *Éjszakai esztetizálás* (1971) című gyűjtemény kiadása óta zenei tárgyú tanulmányainak, kritikáinak jó részét is, a *Hamvázoszerda* (1974) színpadi munkáit